

DOI: 10.31548/hspedagog14(2).2023.181-187

УДК 17:342.7

ФЕНОМЕН ПОСТКОЛОНІАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

КУЛЬТЕНКО В. П., кандидат філософських наук, доцент

*Національний університет біоресурсів і природокористування України*E-mail: kultenko@nubip.edu.ua

Анотація. Ситуацію, що склалася в політичній, соціально-економічній, культурній сферах сучасної України дослідники визначають як таку, що зумовлена постколоніальними чинниками. Їхнє походження – в майже чотирьохсотлітній залежності України від росії. Колоніальна по суті залежність на ідеологічному рівні була представлена як «дружба між народами». Проте на практиці це втілювалось в модель стосунків метрополія (росія) – колонія (Україна). Особливостями колоніальної політики стало прагнення денаціоналізувати українців, прищепити комплекс меншовартості, позбавити права на власну мову, культуру, еліту, на національну гідність, змусити асимілювати до титульної більшості тощо. Метою цих дій імперської влади було забезпечення існування імперії як полюсу сили для протидії західноєвропейським-північноамериканським впливам. Під дією об'єктивних чинників імперія руйнується. Однак ці процеси супроводжуються, з одного боку, актами протидії з боку метрополії: від воєнних дій до таємних диверсій. З іншого боку, наслідки колоніального минулого проявляються в реаліях життя України – країни, що бореться за власну свободу й незалежність – на рівні розмитої самоідентифікації населення та нестійкої системи цінностей, в суперечках щодо мови, конфесійної належності, культурних кодів тощо. Подолання постколоніальних наслідків є важливим викликом для нашої країни на шляху до перемоги над ворогом та євроінтеграції. Це не можливо без звільнення свідомості від постімперських маніпулятивних практик та формування національної ідентичності, гуманістичних цінностей, націо-культуроцентричної просвіти населення.

Ключові слова. Постколоніалізм, етноцид, лінгвоцид, маніпуляції історією, комеморація, національна ідентифікація, національна гідність.

Актуальність (Introduction). Тривала повномасштабна війна актуалізувала проблему подолання наслідків колоніального минулого. Йдеться про те, що звільнення українських територій має супроводжуватись звільненням свідомості українців від залишків колоніального мислення, комплексів меншовартості, що виявляють себе на рівні світоглядних, поведінкових, мовних стереотипів. Велика кількість трагічних сторінок історії України пов'язані з бездержавністю, періодичною втратою можливостей на самовизначення та вільний розвиток. Лівова частина випробувань була спричинена тривалою політичною залежністю України від росії, яку М. Драгоманов назвав «пропащим часом», а Д. Донцов режимом «монгольської орди».

Мета (Purpose). Метою роботи є дослідження згубних наслідків колоніального минулого України та шляхів їхнього подолання.

Методи (Methods). В дослідженні використовується сукупність філософських та загальнонаукових методів: діалектичний – щодо загального розуміння тенденцій розгортання історичних процесів; аналітичний – щодо виявлення причин складних явищ соціального буття (денаціоналізація, маргіналізація, асиміляція, етноцид, лінгвоцид); контекстний – щодо виявлення історико-культурного контексту існування зазначених явищ; комеморації – щодо дослідження соціальної пам'яті української нації та прогалин в ній тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications).

Ситуація панування людини над людиною, одного народу над іншим широко представлена в світовій історії. Можна стверджувати, що вона є постійною історичною практикою, універсальною історією, яка з різною мірою інтенсивності та масштабності присутня в усіх історичних періодах. В філософії така ситуація описана та досліджена Г. Гегелем («Феноменологія духу») як класичні відносини раба та пана. Однією з характеристик ситуації є взаємна потреба (як фізична, так і моральна) один в одному обох: як раба, так і пана. Цією потребою зумовлюється стан взаємин між ними, в яких присутнє не лише підкорення або приниження паном раба, але й обопільне ствердження, що досягається через «приборкану безпосередність» обох. [1] Адже без раба немає пана, проте щоб тримати раба у покорі впродовж тривалого часу, не достатньо панувати лише над його тілом. Потрібно владарювати й над його духом, а для цього слід упокорити його, зламати волю, сформувати поведінкову девіацію, коли гноблені стають на бік гнобителя, захищаючи та виправдовуючи його дії.

Саме з такими практиками заборони, заперечення суб'єктності нації мають справу дослідники колоніальних та постколоніальних наслідків залежності України від росії. Це упокорення духу колоніального типу здійснювалось в різні способи: від «ігнорації» (за Д. Донцовим), заборони користуватися рідною мовою на рівні націо- та культуротворення до цензурування україномовної продукції та приниження української етнічності, зведення її до вторинного меншовартісного рівня. Активно блокувались будь-які спроби розвинути народну культуру, вивести її на рівень високої культури в класичних, елітарних проявах. Показовим є той факт, що утиски, пов'язані з використанням української мови, почалися одразу після укладання Богданом Хмельницьким угоди про союз з Московією

(1654 р.). В 1693 р. ухвалюється заборона ввозити до Московії українські видання та запроваджується цензурування для українських книговидавців. В 1709 р. обов'язковим стає цензурування всіх українських книжок в Москві. В 1720 р. повністю забороняється друк книжок українською. В 1784 р. оголошується заборона на викладання українською в Києво-Могилянській академії. В 1863 р. ухвалений Валуєвський циркуляр про заборону друкувати українською букварі, навчальні посібники, наукові видання, періодику. Це мало вкрай згубні наслідки для української освіти, адже призвело до закриття українських недільних шкіл. В 1876 р. ухвалюється Емський указ, що ще дужче посилив заборони на вживання та використання української. Як стверджується в Енциклопедії сучасної України, вже наступного року не було надруковано жодної книжки українською мовою. [2] У 80-90-ті рр. 19 ст. заборони лише посилювали ідеологію денаціоналізації: заборонені книжки для дітей українською, книжки на історичні теми та з життя інтелігенції. Нецензурними стали слова: Україна, Запорізька Січ, козак.

Українська культура століттями існувала на рівні народно-побутовому, селянсько-натуралістичному. Такий її характер представлявся як доказ меншовартості українців, нездатності до більш складних, високих, абстрактних форм мислення й творчості, але аж ніяк не результатом свідомої владної політики як системної практики приниження, утисків, знищення, русифікації, асиміляції. На рівні підсвідомості закладались думки, що все цінне, високоякісне, найрозумніше, сучасне, передове, розвинене зосереджене в столиці – москві, петербурзі. Решта – периферія, глуш, хutorянська ідилія, примітивізм, відсталість, затхлість й застій. Кирило-мефодіївці характеризували українську націю як «розп'яту й замучену», однак при цьому вона «не пам'ятає лиха», готова простити кривдникам усе. М. Драгоманов при створенні ет-

нічного портрета українця використав характеристику: «Українець просить не много», має любов «до всіх слов'ян». А І. Франко вказував на дух речників української інтелігенції ХХ-го ст. як таких, що з «рабським мозком і рабським серцем». [Все цит. за: 3]

Продовжувана в Радянському Союзі політика асиміляції та русифікації з точки зору сучасних українських дослідників дістала назву етноциду та лінгвоциду. Вона здійснювалась прихованими методами, у «м'яких» формах, що мали на меті «розірвання системних зав'язків у середовищі народу та його основних ознак (етнічної території, мови, культури, самосвідомості)». [4] Паростки високої культури свідомо нищились, в тому числі буквально, на рівні фізичного існування. Прикладів тому незліченна кількість, починаючи від знущань над Т. Шевченком до пантеону репресованих в радянські часи. Серед них: С. Єфремов, А. Ніковський, В. Еллан-Блакитний, розстріляне відродження 30-40-х рр. 20 ст., Л. Курбас, М. Бойчук, А. Кримський, Д. Дяченко, В. Свідзінський, Л. Старицька-Черняхівська, О. Вишня, М. Рильський, В. Стус, А. Горська, В. Івасюк та інші. Остап Вишня описав у 1934 році масові репресивні процеси в своєму табірному щоденнику: «А хто ж? Хто ж співає, крім українців? Скрізь тепер їхні пісні лунають – по тайгах, по тундрах... Аби не плакали – хай співають!» [5] Красномовно свідчить про інтенсивність репресивної машини той факт, що за даними статистики, українців у Росії у 1926 р. нараховувалось 7,4 млн., а в 1939 р. їх стало лише 3,07 млн., у 1959 р. – 2,86 млн., у 1970 – 2,57 млн., у 2002 р. – 2,03 млн., у 2010 – 1,4 млн. людей. [6]

Зниження статистичних показників не можна пояснювати лише фізичним знищенням українців. Крім репресивних дій імперською владою активно використовувалась та заохочувалась практика асиміляції шляхом відмови від української мови, національної ідентичності та переходу до російської (або радянської – в

СРСР) ідентифікації задля приналежності до титульної більшості. Пропагувалась суспільна думка, що приналежність до більшості є пріоритетною, більш перспективною, вигідною та престижною. Прикладів таких маніпулятивних практик можна навести безліч, починаючи з історії життя Ф. Прокоповича як першого колаборанта на службі новоствореної петровської імперії до зросійщених в різні часи: полтавця М. Гоголя, Д. Бортнянського з Сумщини, житомир'янина В. Короленка, О. Довженка з Чернігівщини, полтавця М. Зощенка, одесита В. Глушко, житомир'янина С. Корольова, харків'янки Л. Гурченко, І. Спаського з Чернігівщини, Є. Іванців (співачка «Йолка») з Закарпаття, Т. Повалій з Київщини тощо. Віце-прем'єр-міністр України (у 2016 р.) В. Кирilenko на VI Всесвітньому форумі українців загострив увагу на тому, що російська федерація проводить політику денационалізації українців, які перебувають на її території: «Питання підтримки українців у росії є дуже важливим. Насправді, в рф проживає близько 10 млн українців. Але останній офіційний російський перепис показав цифру 2 млн, а передостанній налічував 3 млн. Впроваджується цілеспрямована політика по денационалізації українців у росії: Кремль хоче змусити їх бути ворогами свого народу і забути про своє коріння». [6] Руйнівна щодо формування української ідентичності діяльність здійснювалась і на території власне України. Йдеться як про пряме вербування, підкуп росією прихильників «руського миру», так і про неочевидні, неявні спроби росіян зберегти вплив серед українського населення. Зокрема, засобами релігійного навіювання через УПЦ МП. Практика калькування з російських зразків масово застосовувалась в різних сферах українського політичного, соціального, культурного, наукового життя. Пріоритет російськомовного спілкування в незалежній Україні сприймався як норма аж до 24 лютого 2022 р.. Навіть повномасштабна війна не призвела до повної відмови від вживання мови окупанта, мовні

суперечки зберігають свою гостроту донині.

Результати (Results). В сучасних умовах яскраво проявили себе згубні наслідки такого способу упокорення колонізованих народів, як маніпулювати історією. Можемо констатувати наявність злочинної традиції, коли історія використовується в якості знаряддя для пропаганди, маніпуляцій та навіювання. Виправдовувана маніпулятивним гаслом: «історію пишуть переможці», така квазі-історія створювалась в кабінетах провладних ідеологів, будучи суттєво відмінною від реальних подій минулого. Прикладом ідеологічних маніпуляцій росіян з українською історією можуть слугувати набридлі до оскоми оповідки про «братерські» з часів Київської Русі народи, про провідну роль «старшого» російського брата, спільне слов'янське коріння, мовну, релігійну спорідненість тощо. Особливою підступністю характеризуються псевдоісторичні опуси про страждання історичну долю українства, як народу, що не мав героїчних історичних прикладів. Мовляв, українська історія – це історія поразок, страждань та туги, а українці – упокорений народ без героїв й лише у єдності з «братніми» народами здатні досягти успіху. У такий спосіб замовчувались історичні приклади героїчного спротиву українців проти поневолення, примітивізувалась історія народу, якого позбавляли права на власних героїв, на національну ідентичність, на гідність. Завдяки цьому забезпечувалась непорушність імперських кордонів.

Типовим авторитаристським способом маніпулювання історією були спроби вибілити, вичистити її, знищивши всі згадки про видатних людей та героїв, про тяглість національного прагнення до свободи, самостійної та незалежної України. Йдеться про численні практики нівелювання, ганьблення, демонізації або приниження історичних постатей. Серед них: Ю. Дрогобич, І. Сірко, І. Мазепа, І. Самойлович, І. Богун, П. Орлик, Р. Шу-

хевич, С. Петлюра, Є. Коновалець, С. Бандера, А. Мельник та багато інших. Також широко практикувалось видалення будь-яких документальних згадок про опозиціонерів, дисидентів. Типові методи розправи над інакомисленням часів пізньої радянщини – ізолювати, засудити людину, зректися, організувати хвилю засудження від представників «передової громадськості». Застосовувались практики нейтралізації непокірних шляхом доведення до самогубства, смерті через хворобу або трагічний випадок. Наступним кроком ставала ліквідація всіх можливих згадок про людину для інформаційної блокади та недопущення героїзації образу. Адже найпростіше здійснювати контроль над масами в інформаційній тиші, яка породжує ілюзію одностайної підтримки. Наважитись на протест й послати проти системи могли лише окремі мужні особистості, що ризикували життям, усвідомлюючи не лише власну нездатність зламати систему, але й неможливість бути почутими більшістю населення. Такими героями, що наважились виступити проти системи, стали: Василь Стус, Юрій Литвин, Олекса Тихий, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Євген Сверстюк, Валерій Марченко, Олесь Бердник, Михайло Горинь та інші. Значна частина цього списку досі залишається неоприлюдненою, невідомою для більшості українців.

Одним з багатьох мужніх українців, на кого прагнули накинути «ковдру-невидимку», створити інформаційний вакуум, ігнорувати, аби не надавати особливого значення його вчинкові, став Гелій (Євген) Іванович Снегірьов. Історія його життя є прикладом того, як доля однієї людини виявляється трагічно вплетеною в долю цілої країни. Його дисидентство стало «невід'ємним від особистої біографії»: мама Гелія Івановича проходила у справі СБУ. В Радянському Союзі відбувалось свідоме знищення української інтелігенції й до того ж абсолютно замовчу-

вались будь-які згадки про борців за вільну Україну. В прагненні увіковічнити радянську ідеологію комунізму, ігноруючи національну, культурну своєрідність на користь нової (бажаної, проте реально не існуючої) спільноти – «радянський народ», влада не залишала можливостей для інакомислення, сумнівів та протестів. Г. Снегірьов закликав до свободи, хоча й усвідомлював загрози. «Нехай я стану першою ластівкою, яка провістить усьому світові, що на нашу Батьківщину йде Весна Свободи!.. Треба ж якось починати – почнімо з мене. Хай побачить увесь світ, що батьківщина наша готова, нарешті, скинути з себе тісне ідеологічне веретинце, задубіле від сліз, крові і поту! Хай усі країни світи зрозуміють, що з батьківщиною нашою можна говорити, можна вести справи як з достойною, дружною державою, яка не боїться людини». [7] Його життєва історія про те, як одна людина постала проти всіх без надії на успіх, на перемогу, тому що не могла стерпіти ницості та підлості ситуації, тому що несправедливість може нестерпно боліти, а мовчання кривджених провокує безкарність та всюдозволеність кривдників.

Висновки і перспективи (Discussion). Словник пропонує наступне визначення постколоніалізму. «Напрямок мислення в філософії, теології, політології, історії а також літературі, починаючи з другої половини ХХ століття, спрямований на осмислення наслідків колоніального правління. Як ідейна течія, постколоніалізм займається вивченням ідентичності, культури та літератури – у сенсі культурного конфлікту між колишніми або нинішніми колоніями та країнами-колонізаторами». [8] Однак сучасні українські реалії демонструють, що йдеться не просто про культурний конфлікт соціально-політичного характеру, який відбувається між колишніми колоніями та колонізаторами. Йдеться про узвичаєні практики розірвання системних зав'язків у середовищі нації та її основних ознак

(етнічної території, мови, культури, самосвідомості). Колонізатор, нехтуючи об'єктивні тенденції розпади імперії, всіма способами прагне зберегти свої зони впливу, території політичних, економічних, історичних та соціокультурних інтересів метрополії. Це прагнення до збереження, поєднане зі східними традиціями організації соціально-політичного життя, проявляє себе у спотворених формах маніпулювання історією, нав'язування комплексу меншовартості підкорюванім народам, провадження системної політики геноциду, денаціоналізації та асиміляції населення – задля збереження впливовості та контролю.

Українська нація, що бореться за свободу та незалежність, має зробити правильні висновки щодо свого колоніального минулого. А саме, слід визнати колоніальний характер взаємовідносин з росією впродовж трьохсот п'ятдесяти років, чим визначався і зміст цих взаємовідносин. Варто приділяти ретельну увагу об'єктивному вивченню власної історії з метою заповнення історичних лакун, реабілітації невинно репресованих, навмисно зганьблених історичних персон. Кінче потрібно повертати в культурне життя країни філософські, літературні, художні, музичні та інші твори репресованих українських діячів з просвітницькою метою поширення та популяризації української культури, мови, творчості. Затребуване в сучасному українському дискурсі гасло «Україна понад усе!» варто гармонізувати з положеннями українського інтегрального націоналізму Д. Донцова й І. Лисяка-Рудницького: «Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування духового, економічного і політичного нації. Без такої ідеї ми все лишимось нацією уярмленою, провінцією, народом, що житиме роздвоєною душею, не в стані витворити збірної волі; народом “конвульсійних вибухів”, народом без патосу, сателітом сильніших; парією, верствою, навіть у себе вдома невідьником не лише

політичним, але й духовим і соціальним». [3]

Список використаних джерел

1. Гегель Г.В.Ф. Феноменологія духу. Електронний ресурс. Режим доступу: https://hromadalib.files.wordpress.com/2016/02/hegel_2004_phc3a4nomenologie.pdf
2. Заборона української мови // Енциклопедія сучасної України Електронний ресурс. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-17240>
3. Донцов Д. Націоналізм. Електронний ресурс. Режим доступу: http://mnk.org.ua/media/filer_public/55/ed/55eda776-6171-4b87-a01f-bc5becfb33dc/dmytro-doncov-nacionalizm.pdf
4. Етноцид // Енциклопедія сучасної України <https://esu.com.ua/article-18074>
5. Остап Вишня Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Українці росії Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Снегірьов Г. Набої для розстрілу. Електронне видання. Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5981/file.pdf>

8. Постколониалізм

<https://uk.wikipedia.org/wiki/>

References

1. Hehel H.V.F. Fenomenolohiia du-khu. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: https://hromadalib.files.wordpress.com/2016/02/hegel_2004_phc3a4nomenologie.pdf
2. Zaborona ukrainskoi movy // Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://esu.com.ua/article-17240>
3. Dontsov D. Natsionalizm. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: http://mnk.org.ua/media/filer_public/55/ed/55eda776-6171-4b87-a01f-bc5becfb33dc/dmytro-doncov-nacionalizm.pdf
4. Etnotsyd // Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy <https://esu.com.ua/article-18074>
5. Ostap Vyshnia Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Ukraintsi rosii Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Sniehirov H. Naboi dla rozstrilu. Elektronne vydannia. Rezhym dostupu: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5981/file.pdf>
8. Postkolonializm <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

THE PHENOMENON OF POSTCOLONIALISM IN THE CONTEXT OF MODERN UKRAINIAN REALITIES

Kul'tenko V. P.

Abstract. Researchers define the situation in the political, socio-economic, cultural spheres of modern Ukraine as caused by post-colonial factors. Their origin lies in Ukraine's almost four-hundred-year dependence on Russia. The essentially colonial dependence on the ideological level was presented as "friendship between peoples". However, in practice this was embodied in the model of relations between the metropolis (Russia) and the colony (Ukraine). The peculiarities of colonial policy became the desire to denationalize Ukrainians, to instill an inferiority complex, to deprive them of the right to their own language, culture, elite, to national dignity, to force them to assimilate into the titular majority, etc. The purpose of these actions of the imperial power was to ensure the existence of the empire as a pole of power to counter Western European-North American influences. Under the influence of objective factors, the empire is collapsing. However, these processes are accompanied, on the one hand, by acts of resistance on the part of the metropolis: from military actions to secret sabotage. On the

© Культенко В. П.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 14(2) 2023

other hand, the consequences of the colonial past are manifested in the realities of life in Ukraine - a country fighting for its own freedom and independence - at the level of blurred self-identification of the population and an unstable value system, in disputes about language, religious affiliation, cultural codes, etc. Overcoming post-colonial consequences is an important challenge for our country on the way to victory over the enemy and European integration. This is not possible without the liberation of consciousness from post-imperial manipulative practices and the formation of national identity, humanistic values, national-cultural-centric education of the population.

Keywords. *Postcolonialism, ethnocide, lingucide, manipulation of history, commemoration, national identification, national dignity.*